

Наталија С. Петронијевић¹
Универзитет у Крагујевцу
Центар за научноистраживачки рад
ORCID 0009-0002-3797-1735

О ПОЕТИЦИ РЕАЛИЗМА

(Драгана Вукићевић, *Кроз кључаоницу текста*, Београд:
Универзитет, Филолошки факултет, 2024, 207 стр.)

Монографија *Кроз кључаоницу текста* професорке др Драгане Вукићевић, стручњака за српску прозу деветнаестог века, објављена је у издању Филолошког факултета Универзитета у Београду 2024. године. Представља скуп студија које анализирају наративне механизме српског реализма кроз три главна тематска оквира: *Скривено*, *Транспарентно* и *Реализам/Реализми*. Ауторка интегрише резултате дугогодишњег истраживања, прави преглед постојећих закључака и ревидира их у складу са савременим теоријским токовима. Претежно комбинује инструментаријум когнитивне наратологије, когнитивно-стилистичких, еротолошких и других истраживања, користећи и концепте афективне хапике, етнографије, сценографије и других дисциплина, чиме гради широк интердисциплинарни оквир. Иако корпус тумачи кроз призму модерне наратологије, ауторка не занемарује традиционалну критику и коментаре самих аутора који често нису усаглашени са савременом рецепцијом текстова. Зато је посебан фокус ове монографије усмерен на значај ширег контекста, промену метаоквира и доминантних епистема у процесу разумевања текста, као и на однос између експлицитно текстуализованог и имплицитног значења. Монографија је стилски уједначена и јасно структурирана; визуелно и концептуално обogaћена бројним илустрацијама. Иако неки термини захтевају додатну конкретизацију, као што је случај са концептом *онтолошки парадокс*, она остаје приступачна и за ширу публику заинтересовану за откривање тајни текста, али је превасходно одличан ресурс за све који се баве дубљим истраживањем наративних и књижевних механизма.

Поглавља *Скривени наративи*, *Еројски кријшћорами* и *Пародија* чине први део монографије под називом *Скривено*. У првом поглављу, где ауторка покушава да објасни суштину процеса стварања и функционисања скривених наратива, поставља се кључно питање когнитивне наратологије: како и зашто читалац препознаје оно што у текс-

¹ natalija.petronejvic@filum.kg.ac.rs

ту није експлицитно изречено. Ауторка се позива на бројне теоријске референце, посебно Алана Палмера и његову студију *Fictional Minds* (2004), и на тај начин дефинише скривене наративе кроз наратолошки концепт *џукојина* у тексту. Дата је и класификација разних типова пукотина у тексту уз објашњење њихове функције у различитим жанровима. Кроз примере се показује на који начин ове пукотине отварају празнине које текст не попуњава директно, већ стимулише читаоца на когнитивни напор. Ауторка указује на важност етнографске литературе и биографских података аутора за реконструкцију неких празнина у тексту. На примеру само једне реченице из приповетке Јанка Веселиновића „Сељанка”: „Док у колима сви седе, млада стоји” (Вукићевић 2024: 10), ауторка доказује како културолошке конвенције могу изазвати прекиде у читању код читалаца који нису упознати са традицијом. Други примери укључују дела Андрића и Хармса, која илуструју како читалац прибегава различитим изворима (биографским подацима, чак и полицијским извештајима) да би открио скривене слојеве текста. Док се код Веселиновића разумевање ослања на етнографске записе који расветљавају традицијске обрасце, Андрићев текст добијају пунији контекст кроз биографске и историјске околности његовог времена. Насупрот томе, Хармсово стваралаштво постаје јасније кроз призму сведочења о свакодневици у Совјетском Савезу и механизмима репресије које је и сам искусио. Један од кључних доприноса ауторке у овом поглављу је етнографско приступање наратологији кроз примену концепта Ван Генепових фаза обреда прелаза на процес ишчитавања скривених наратива, уз нагласак да је та примена заснована на схватању да је људска когниција социјално условљена и још подробније се објашњава у когнитивној психологији. Ова претпоставка, широко прихваћена у филозофским и антрополошким истраживањима, поткрепљује се идејама Петера Слотердајка и Клифорда Герца. Поглавље се завршава поетично, поређењем текста са „вртом са стазама које се рачвају” (Вукићевић 2024: 20), где су читаоци ти који обликују значење текста које се грана и шири истовремено унутар, изван и око самог текста. Ауторкин приступ истиче разноликост могућих интерпретација и подстиче активно и слојевито читање. Иако обилује вредним идејама, теоријска густина рада понекад отежава разумевање, нарочито читаоцима без предзнања из когнитивне наратологије. Ипак, рад остаје приступачан захваљујући ауторкиној употреби бројних конкретних примера из текстова.

У другом поглављу о еротским криптограмима, ауторка истражује начине и разлоге како и зашто се еротски говор кодира у официјалној књижевности српског реализма 19. века, уз осврт на зависност типа метафоре од ширег културолошког контекста. Ауторка закључује да ови текстови често или поседују специфичну еротску исписивост: трансферску фигуративну природу, или се еротска вредност ишчитава из наративних расцепа. Кроз анализу реторике „смоквиног листа” и других стратегија кријумчарења еротског, ауторка указује на парадокс

маскирања – механизме који, уместо да сакрију еротске мотиве, често управо наглашавају њихову присутност. У том контексту, подсећа и на унутрашњу противречност еротског, где забрана функционише као стимуланс. Посебну пажњу посвећује метафорама, објашњавајући доминацију флоралних и фауналних слика у овом корпусу, које увезује са концептом прокреацијског ероса. Однос српске реалистичке прозе према еротском ауторка назива амбивалентним – док се у појединим текстовима сексуалност користи за подривање ауторитета, чешће се њена репрезентација уклапа у утврђене друштвене оквири, афирмишући постојеће хијерархије. Ауторка анализира начине на које се еротско у овим текстовима стереотипизује и подвргава друштвеној осуди, при чему је најчешће жена та која сноси последице. У том светлу, разоткрива стратегије кажњавања и награђивања ликова у зависности од тога да ли се њихово понашање уклапа у доминантне норме. Овај вредносни суд, како ауторка наглашава, обликује конзервативно-патријархална заједница у којој је индивидуа подређена колективу, а тело се посматра инхерентно грешно. Посебно је значајно ауторкино указивање на друштвене отпоре према еротском дискурсу у реалистичкој прози, који се, на пример, манифестује у хумористично-пародијским формама, где се еротско допушта, али под условом субмисивности. Иако, како сама истиче, ово нису нови закључци, вредност овог истраживања лежи у систематизацији великог корпуса примера, који сада добијају целовит преглед и теоријски контекст. Највећи оригинални допринос ауторке јесте осврт на мање обрађену хаптичку фокализацију и говор тела, који, за разлику од еротских криптограма, интензивирају еротско, али нису широко представљени у српској књижевности деветнаестог века. Ауторка се позива на рад М. Епштејна, *Филозофија шела*, позајмљујући концепт књижевне хаптике која би у фокус истраживања ставила додир, његово место, улогу и значај у конструисању фикцијског света. У раду потом наводи примере из текстова који укључују сцене облачења и свлачења, размењивање погледа и слично. Показује се како се снажно лично осећање у реалистичким текстовима често своди на неколико уобичајених физиолошких знакова, као што је „стежање у грлу”. Ауторка завршава друго поглавље првог дела монографије констатацијом да у патријархално кодираним делима тела скоро да нема, све до револуционарног дела модернисте Борисава Станковића. Овим радом, ауторка је успела да скрене пажњу на другачије место еротског у књижевности реализма тако што је указала на њен скривени еротски потенцијал, на развијену стратегију ерокриптограмског писма, као и свежи приступ хаптичке фокализације. У поглављу *Пародија* ауторка анализира обележја пародије у српској реалистичкој прози деветнаестог века, са посебним освртом на дела Стевана Сремца и Лазе Лазаревића. Пародија се у српској књижевности, почев од Стерије, развијала као реакција на стереотипе и друштвене обрасце. Њена функција је двострука: она истовремено разоткрива лажне културне представе, критикује идеализације

и прелази границе текста попримајући политички ангажман. Примери попут Игњатовићевих описа града показују како детаљи разоткривају театралност и површност друштвених ритуала. Допринос овог дела монографије лежи у томе што ауторка не само да препознаје пародијске стратегије у овим текстовима, већ их поново повезује са ширим културним и идеолошким контекстом, указујући на то како пародија може да функционише и као критика неадекватних читалачких модела и културних парадигми. Сремчева проза се препознаје као плодан терен за критичко исмевање аутоматизованих читалачких модела, то јест, типове читања који илуструју одређене читалачке навике које доводе до плитке и неутемељене рецепције текста. Овде ћемо издвојити ауторкин пример *Чишање à la Меланија*: Меланија се само претвара да чита, док њен избор литературе рефлектује површност, незадовољавајуће знање и аспирације ка вишем друштвеном статусу. Оваква *чишалачка йоза* истовремено сугерише субординарни однос према доминантним културним моделима, често колонијалне природе. Други пародијски модел тиче се јунака који опонашају књижевне узор. Ауторка даје пример Јанка из Лазаревићевог дела *Верштер*, који својим понашањем одаје идентитетску празнину у себи, али недоследност у одбрани свог идеализованог, присвојеног идентитета. Овај пример читаоце подстиче да се замисле како та празнина може постојати како на индивидуалном, тако и на колективном нивоу, и потом разматрати различите облике њене манифестације. Тако ова анализа омогућава дубље разумевање не само текстова који су предмет испитивања, већ и културних матрица које они пародирају. Овим поглављем завршава се први део монографије, у којем је ауторка демонстрирала како се скривени аспекти могу манифестовати у различитим жанровима, указујући на бројне стратегије и интерпретације овог феномена, чиме је значајно обогатила читалачко искуство и теоријско разматрање књижевности.

Други део монографије, *Транспарентно*, истражује начине на које српски реалистички текстови дочаравају стварност кроз опажајну фокализацију и миметички дискурс. Ауторка се фокусира на реторичке стратегије као што су хипотипоза, описна нарација и портретизација, које служе за стварање илузије објективности, убедљивости и читалачке имерзије као основних књижевних циљева реализма. Хипотипоза, као најизраженија стратегија описивања коју је ауторка издвојила јер сматра да је најмање обрађена у литератури, има двоструки ефекат: она не само да инволвира читаоца у процес опажања наративног света, већ и наглашава постојање тог света као објективне датости независне од субјективних тумачења. Ово гледиште се потом супротставља савременим погледима на стварност. У поглављу о књижевној топографији, реалистичким екстеријерима и ентеријерима, анализира се како градски и кућни простори функционишу као метонимије за друштвене односе и идентитете ликова. Ауторка показује како су реалистички писци користили детаље звука, мириса и визуелних елемената да би створили

динамичну и живописну представу града, истовремено критикујући његове недостатке. Овај приступ омогућава читаоцу да разуме како се кроз описе простора могу преносити читави системи мишљења и културни токови. Поље истраживања се сужава у следећем раду: „*Враћо-лан молер*” – осмишљавање ентеријера у реалистичкој прози Јакова Игњатовића, где се ауторка осврће на интердисциплинарне анализе дела Јакова Игњатовића и тражи одговор на питање како она омогућавају реконструкцију српске бидермајерске културе деветнаестог века. Као посебну одлику његових дела издваја сценографичност, а метонимију као кључ његовог приповедања. Закључује да у Игњатовићевим делима простор увек служи портрету. Визуелизацију простора обликују људи који га посећују, а не сами детаљи. Након анализе екстеријера и енте-ријера у српској реалистичкој књижевности, ауторка се посвећује књижевној костимографији, истражујући улогу одеће као знака друштвеног статуса, еротског потенцијала и моралног карактера ликова. Одећа се тумачи као саставни део јунаковог идентитета, а кроз примере из дела Игњатовића, Сремца и других реалиста, ауторка показује како се преко ње обликују и одражавају друштвене норме и стереотипи. Ауторка посебно истиче да у реалистичким текстовима одећа неретко функционише као „лажна ознака непостојећег живота” (Вукићевић 2024: 135), што указује на јунакову тежњу за прерушавањем и трансформацијом идентитета, услед неприхватања свог сопственог. Овај рад ауторка скромно назива тек уводом у даља истраживања о симболици одеће у књижевности и наглашава значај будућих истраживања на ову тему – између осталог, таква истраживања често откривају паралеле између прошлих времена и савременог тренутка. На крају рада дат је илустративни прилог – идејне скице костима књижевних јунака из поменутих дела које визуелно допуњују претходно анализирани текстуални описе. Радови су дело студената Факултета примењених уметности.

Трећи и последњи део монографије, *Реализам и реализми*, бави се трансформацијом концепта реализма кроз промену метаоквира и доминантне епистеме. Ауторка прати како се приказивање стварности у тексту удаљава од миметичког принципа, те како се сам појам и доживљај стварности временом мења. Ослањајући се на истраживања теоретичара попут Томаса Павела, Лубомира Долежела и Мари Лор Рајан, који испитују онтолошке аспекте фикције и плурализам могућих светова, ауторка не заузима вредносни став према различитим интерпретативним оквирима, већ поставља питање зашто је управо реализам деветнаестог века издвојен у односу на све друге реализме. Посебан фокус ставља се на позитивизам, као и на разматрање различитих варијација реалистичког израза (нпр. скерлићевски реализам, социјални реализам). Ауторка сагледава разлике између традиционалних и модерних облика реализма, као и прелазак ка новијим теоријским оквирима века, попут структурализма и формализма. Рад је теоријски сложен, али омогућава увид у континуирани процес редефинисања појма реа-

лизма и његову дисперзију кроз различите књижевне и теоријске традиције. У следећем раду: *Смешан крај или крај смеха?* ауторка истражује наратолошке аспекте завршетака најпознатијих комедија Бранислава Нушића, користећи као теоријски оквир концепт *фрејминга*, заснован на студији *Framing Borders in Literature and Other Media* (2006), аутора Вернера Волфа. Ауторка се бави питањем шта се дешава када крај комедије добија горко-смешан тон, испитујући промене когнитивног оквира у рецепцији Нушићевих дела. Савремене интерпретације и извођења све више наглашавају сатиричне и црнохуморне елементе његовог стваралаштва, иако сам Нушић није био приклоњен сатири. Ово отвара простор за преиспитивање флексибилности рецепцијског оквира његових комедија који ауторка уочава и закључује да савремени рецепцијски оквир омогућава нова књижевноисторијска позиционирања Нушићевог опуса. Ова трансформација показује како се разумевање Нушићевог хумора развијало у складу са временом и контекстом у коме се тумачи или изводи. Суштина његовог реализма лежи у супротности између жеља и стварних могућности ликова, што ствара ефекат који је истовремено комичан и узнемиравајућ – његове комедије осликавају друштво у ком појединци бораве у илузијама, док их окрутна реалност непрестано враћа у стварност. Ова мешавина страшног и смешног и даље има снажан одјек, подсећајући нас да, упркос тежњи за променом, друштвени обрасци често остају непромењени. Ова анализа не само што отвара нове димензије у разумевању Нушићевог стваралаштва, већ и подстиче даља истраживања његовог дела у светлу савремених теоријских приступа. У последњем поглављу о троплејским бићима, ауторка анализира бића која имају бивалентан онтолошки статус, то јест, постоје у две различите, за човека несагледиве просторне и временске димензије. Ова потрага произлази из дубљих питања о неизрецивости Другог и неизбежности антропоцентризма. Кроз дијахронијски преглед генезе ових бића, ауторка издваја вампире, оживеле статуе и портрете, као и троплејске читаоце, напомињући да ова листа није коначна. Идентификује особине троплејских јунака и истражује механизме дистанцирања од троплејског наратива, изводећи закључак да ти механизми истовремено представљају дезаутентизацију троплејских светова, то јест, покушај њиховог подређивања антропоцентричној логици приповедања. Отпором према доминантном антропоцентричном наративу, троплејски јунаци пркосе логици, рационалности и објашњивости, остајући недосегнути речима. Ови ликови тако функционишу као простор дезоријентације и страха, где миметичка херменеутика губи важност. Ауторка за крај констатује да фантастика, упркос својој наизглед нереалистичној природи, заправо одражава најдубље људске страхове и истину да се толико тога не зна, не може објаснити, стога ни контролисати.

Монографија *Кроз кључаоницу шекспира* представља збир изузетно богатих и детаљних анализа српског реализма из различитих перс-

пектива: од когнитивне наратологије, когнитивно-стилистичких и еротолошких истраживања, до хаптичке фокализације и многих других приступа. Прегледом неких досадашњих закључака на ову тему покривен је широки теоријски оквир, а монографија обилује и ауторкиним оригиналним доприносима. Показано је како се откривају скривени слојеви значења текста, било да су имплицитни или текстуализовани, понуђене су нове перспективе на познате теме као што су Нушићеве комедије или Игњатовићеви ентеријери. Монографија не само да обогаћује разумевање српског реализма, већ и отвара пут за даља истраживања у области наратологије и културолошке анализе књижевности. Додатна конкретизација у појединим деловима би текст учинила још приступачнијим, али је довољно флексибилан да привуче и академике и све друге љубитеље књижевности, чинећи га неопходном литературом за све који се баве српском књижевношћу и теоријом књижевности.

Примљен: 9. септембра 2025.

Прихваћен септембра 2025.